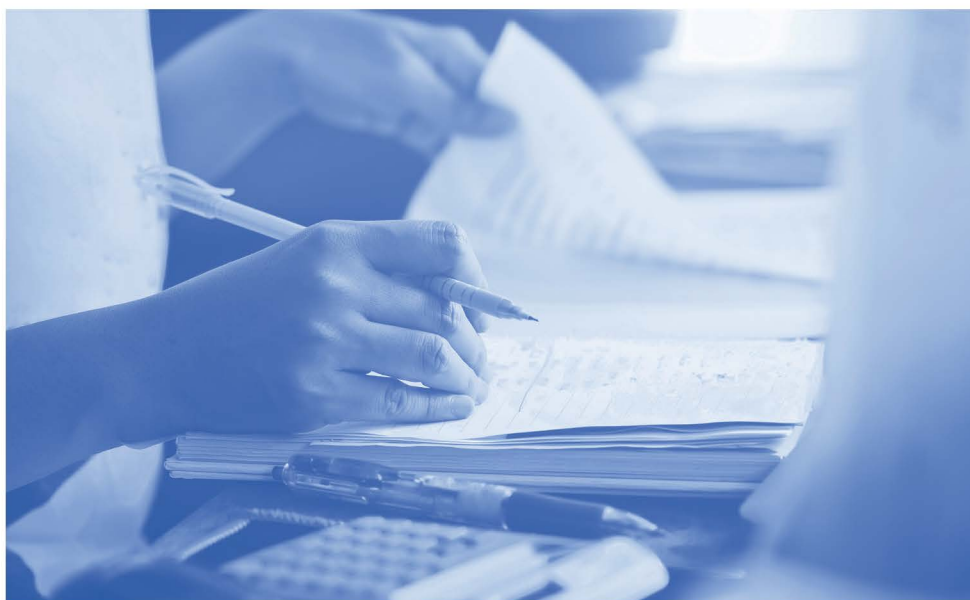

Ekonomia

Europejskie instytucje mikrofinansowe

Wymiar ekonomiczny
i społeczny

Joanna Fila

Europejskie instytucje mikrofinansowe

Wymiar ekonomiczny
i społeczny

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Ekonomia

Europejskie instytucje mikrofinansowe

Wymiar ekonomiczny
i społeczny

Joanna Fila

Joanna Fila – Uniwersytet Łódzki, Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny
Katedra Finansów i Rachunkowości MSP, 90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 39

RECENZENCI

Aurelia Bielawska

Gabriela Łukasik

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Anna Sońta

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Katarzyna Turkowska

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Depositphotos.com/ponsulak

© Copyright by Joanna Fila, Łódź 2018

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.08011.17.0.M

Ark. wyd. 17,0; ark. druk. 16,625

ISBN 978-83-8142-243-7

e-ISBN 978-83-8142-244-4

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp	9
Rozdział I	
Ubóstwo i wykluczenie a ekonomia społeczna	15
1.1. Ubóstwo a wykluczenie społeczne i finansowe – istota zjawiska	15
1.2. Ekonomia społeczna w rozwiązywaniu współczesnych problemów gospodarczych i społecznych	23
1.2.1. Ekonomia społeczna a teoria ekonomii	25
1.2.2. Podmioty ekonomii społecznej	32
1.3. Społeczna wartość dodana – istota i metody pomiaru	39
Rozdział II	
Ekonomiczny i społeczny wymiar mikrofinansów	45
2.1. Mikrofinanse jako element systemu finansowego	45
2.2. Definicja mikrofinansów i ich zakres	49
2.3. Geneza i ewolucja mikrofinansów	55
2.4. Instytucjonalny wymiar mikrofinansów	66
Rozdział III	
Europejski wymiar mikrofinansów i instytucji z tym związanych	77
3.1. Geneza i specyfika europejskich mikrofinansów	77
3.2. Kredyt jako źródło finansowania sektora MSP w Europie	82
3.3. Dyrektywa 2006/48/WE w odniesieniu do mikrokredytów w Unii Europejskiej	90
3.4. Mikrofinanse jako narzędzie na rzecz spójności społecznej i ekonomicznej w Unii Europejskiej	96
3.4.1. Polityka wobec mikrokredytów w Unii Europejskiej	98
3.4.2. Europejski Fundusz Inwestycyjny a rozwój mikrofinansów	109
3.4.3. Mikrofinansowanie Progress – istota, instrumenty i efekty	114

Rozdział IV

Działalność instytucji mikrofinansowych w wybranych krajach europejskich (modele europejskich mikrofinansów) 129

4.1. Instytucje mikrofinansowe w krajach Unii Europejskiej	130
4.1.1. Belgia	130
4.1.2. Bułgaria	132
4.1.3. Chorwacja	133
4.1.4. Finlandia	134
4.1.5. Francja	135
4.1.6. Grecja	143
4.1.7. Hiszpania	144
4.1.8. Holandia	148
4.1.9. Irlandia	149
4.1.10. Malta	150
4.1.11. Niemcy	151
4.1.12. Portugalia	159
4.1.13. Rumunia	160
4.1.14. Szwecja	161
4.1.15. Węgry	162
4.1.16. Wielka Brytania	163
4.1.17. Włochy	165
4.2. Instytucje mikrofinansowe w Polsce	168
4.3. Instytucje mikrofinansowe w krajach nienależących do UE (kraje rozwinięte)	176
4.3.1. Norwegia	176
4.3.2. Szwajcaria	177
4.4. Instytucje mikrofinansowe w krajach nienależących do UE (kraje rozwijające się)	178
4.4.1. Albania	178
4.4.2. Bośnia i Hercegowina	180
4.4.3. Serbia	181
4.5. Modele działalności mikrofinansowej – kontekst europejski	185

Rozdział V

Ekonomiczne i społeczne efekty mikrofinansów 191

5.1. Efektywność ekonomiczna – istota i metody pomiaru	191
5.2. Wynik społeczny instytucji mikrofinansowych	200
5.3. Wynik finansowy instytucji mikrofinansowych	205
5.4. Wskaźnikowa ocena działania instytucji mikrofinansowych	208
5.5. Nadzór i kontrola nad instytucjami mikrofinansowymi	215
5.6. Statystyczny obraz europejskich mikrofinansów w badaniu EMN-EFC 2014–2015	217

Zakończenie	243
Bibliografia	247
Spis tabel	259
Spis wykresów	261
Spis rysunków	263
Summary	265
Nota o Autorze	266

Wstęp

System gospodarczy to miejsce, w którym dokonuje się aktywność ekonomiczna człowieka. W systemie gospodarki wolnokonkurencyjnej rynek wysyła sygnały wpływające na decyzje podejmowane przez podmioty, które na nim funkcjonują. Krwioobiegim każdego systemu rynkowego są finanse, występujące wszędzie tam, gdzie pojawia się pieniądź. Jednak finanse to nie tylko atrybut ekonomii – łączą w sobie bowiem zarówno treści ekonomiczne, jak i społeczne. Mikrofinanse to segment systemu finansowego, który przeżywa obecnie rozkwit na całym świecie. Zjawisko to narodziło się w krajach o niskim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, a jego dynamiczny rozwój przypadł na drugą połowę XX w. Początkowo celem mikrofinansów nie była chęć zarobienia na udzielaniu mikrokredytów, lecz wykorzystanie ich dla zmniejszenia zjawiska biedy oraz wykluczenia społecznego i finansowego. Mikrofinanse, działając w sferze gospodarczej, nadały jej wymiar społeczny, ponieważ realizowały cele:

- społeczne – integracja, ograniczanie ubóstwa, realizacja zasad społecznej sprawiedliwości i odpowiedzialności,
- ekonomiczne – zaopatrzenie najbiedniejszych osób w środki umożliwiające im założenie przedsiębiorstwa, w tym samozatrudnienie¹.

Koncepcja mikrofinansów z sukcesem przyjęła się w krajach rozwijających się Azji, Ameryki Południowej i Afryki oraz zyskała uznanie w krajach rozwiniętych: w Stanach Zjednoczonych i w Europie. Znaczenie mikrofinansów zostało dostrzeżone przez Unię Europejską, która nadała działaniom na rzecz ich rozwoju wymiar instytucjonalny.

Problematyka ubóstwa jest ściśle związana ze zjawiskiem wykluczenia społecznego i finansowego, dodatkowo bardzo często bywa ich praprzyczyną. Wykluczenie społeczne to sytuacja, w której jednostka nie uczestniczy w życiu społecznym na takim poziomie, jak większość społeczeństwa. Jest to zjawisko, które występuje nie tylko w krajach ubogich – doświadczają go również różne grupy społeczne w wielu krajach rozwiniętych. Przyczyną wykluczenia społecznego jest m.in.: bezrobocie, niskie dochody, niski stopień edukacji oraz brak kwalifikacji. Z wykluczeniem

---

1 J. Ledgerwood, *Microfinance Book. An Institutional and Financial Perspective*, World Bank, Washington, D.C. 1998, s. 1.

społecznym wiąże się wykluczenie finansowe, które oznacza trudności w dostępie do usług finansowych, jakie napotykają osoby o niskich dochodach i znajdujące się w niekorzystnej sytuacji społecznej. Do usług tych należą: posiadanie konta i możliwości dokonywania rozliczeń bezgotówkowych, dostęp do kredytu z niskim oprocentowaniem oraz możliwość gromadzenia oszczędności.

Wymiar społeczny towarzyszył wymiarowi ekonomicznemu i finansowemu w rozważaniach dotyczących mikrofinansów od początku istnienia tych zjawisk. Działania i projekty, które „ocalają” beneficjentów od marginalizacji i umożliwiają im dostęp do zasobów finansowych, noszą znamiona swoistego „leczenia relacji” z resztą społeczeństwa poprzez przywrócenie ubogim godności i poczucia własnej wartości. Dyskusja o związku pomiędzy dochodem a szczęściem oraz pomiędzy subiektywnym i obiektywnym miernikiem dobrobytu jest zawsze w centrum gospodarczej debaty zarówno w krajach wysoko uprzemysłowionych, jak i w rozwijających się. Wynika to z faktu, iż zwiększa się świadomość, że społeczna trwałość, lokalne działania i aktywny udział w projektach rozwojowych mają zasadnicze znaczenie dla rozwoju całej gospodarki². Mikrofinanse scaliły wymienione płaszczyzny, stwarzając ludziom ubogim, a często nawet skrajnie ubogim, wykluczonym społecznie i finansowo, możliwość pozyskania środków finansowych i przeznaczenia ich na podjęcie działalności gospodarczej, która pozwoli im wyrwać się z biedy i stać się pełnoprawnymi uczestnikami systemu finansowego.

Należy podkreślić, że koncepcja mikrofinansów nie jest jednolita. Wyraźne różnice, na płaszczyźnie misji i celów oraz typów instytucji, zaznaczyły się pomiędzy krajami rozwijającymi się i rozwiniętymi. W tych pierwszych są narzędziem likwidacji ubóstwa i poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych. W krajach rozwiniętych z kolei także pełnią ważną rolę społeczną i gospodarczą, lecz są postrzegane jako sposób na uwolnienie „ducha przedsiębiorczości” i zmniejszenie bezrobocia. Z jednej strony sprzyjają integracji społecznej i ekonomicznej osób zagrożonych ubóstwem, wykluczonych ze społeczeństwa i tradycyjnego systemu finansowego, z drugiej skupiają się na tworzeniu miejsc pracy oraz mikro- i małych przedsiębiorstw, a w konsekwencji pobudzaniu rozwoju gospodarczego. Najbardziej znanym i wykorzystywanym instrumentem mikrofinansów jest mikrokredyt/mikropożyczka, oznaczające w praktyce europejskiej finansowanie w wysokości do 25 000 euro.

Zróżnicowanie zjawiska mikrofinansów występuje także na poziomie samej Europy. W krajach Europy Zachodniej mikrokredyty/mikropożyczki kierowane są najczęściej do osób wykluczonych finansowo i będących na marginesie społecznym. W krajach Europy Środkowej i Wschodniej przeznaczane są na utworzenie lub rozwój mikro- i małych przedsiębiorstw. Z badań Europejskiej

---

2 L. Becchetti, P. Conzo, *Microfinance and Happiness*, Facolta' Di Economia Universita' Di Bologna, Sede Di Forli, Percorso di Studi in Economia Sociale, Working Paper n. 69, Gennaio 2010, s. 3.

Sieci Mikrofinansów wynika, że nadrzędnym celem mikrofinansów w Europie jest wsparcie rozwoju mikroprzedsiębiorstw poprzez zapewnienie wykluczonym przedsiębiorcom stałego dostępu do usług finansowych.

Udzielaniem mikrokredytów/mikropożyczek zajmują się organizacje różnego typu, np. banki, niebankowe instytucje finansowe, organizacje pozarządowe oraz instytucje rządowe. Działalność związana z mikrofinansami ma w dużej mierze charakter non-profit. Rola instytucji mikrofinansowych polega przede wszystkim na zaferowaniu mikrokredytów/mikropożyczek wraz z pakietem innych usług finansowych, umożliwiających osobom o niskich dochodach podjęcie samozatrudnienia. Obecnie oczekuje się, że w działalności instytucji mikrofinansowych powinna przeważać raczej realizacja celów społecznych, niż osiągnięcie zysku. Przewaga instytucji non-profit nie oznacza jednak, że muszą one być subsydiowane ze środków publicznych (np. z dotacji rządowych). Podstawową cechą instytucji mikrofinansowych powinno być tzw. zrównoważenie i samowystarczalność finansowa (*finance sustainability*). Zrównoważenie finansowe oznacza z jednej strony zdolność instytucji mikrofinansowej do pokrycia wszystkich swoich kosztów, z drugiej zaś ograniczanie kosztów transakcyjnych, oferowanie produktów i usług finansowych spełniających oczekiwania odbiorców i docieranie do osób niekwalifikujących się do korzystania z tradycyjnej bankowości³.

Niniejsza monografia jest efektem badań własnych nad zagadnieniami związanymi z mikrofinansami. Literatura anglojęzyczna oferuje szereg pozycji dotyczących zjawiska mikrofinansów na świecie, w tym szczególnie w krajach rozwijających się. Niewielki zakres literatury światowej dotyczy europejskiego kontekstu tego zjawiska. W literaturze polskiej problematyka dotycząca uwarunkowań funkcjonowania instytucji mikrofinansowych była już podejmowana przez kilku badaczy. Wśród nich należy wymienić Agnieszkę Alińską (2008), która podjęła temat instytucji mikrofinansowych w Polsce, Jacka Adamka (2010) koncentrującego się na mikrofinansach islamskich, Bożenę Mikołajczyk i Agnieszkę Kurczewską (2011) prezentujące zjawisko mikrokredytów na świecie i w Europie oraz Przemysław Pluskotę (2013) podejmującego rozważania na temat mikrofinansów z szerokiej perspektywy krajów rozwijających się i rozwiniętych. Niniejsza publikacja stanowi głos w dyskusji na temat zjawiska mikrofinansów i funkcjonowania instytucji mikrofinansowych w krajach europejskich, uwzględniający specyfikę krajów Europy Wschodniej i Zachodniej.

Główny cel monografii zawiera w sobie element poznawczy i aplikacyjny. Celem poznawczym jest identyfikacja, analiza i ocena doświadczeń europejskich mikrofinansów, zaś celem aplikacyjnym – wykazanie, że produkty mikrofinansowe mogą w sposób trwały przyczynić się do zmniejszenia poziomu wykluczenia społecznego i finansowego w Europie. Zdefiniowany w ten sposób cel główny tworzy

3 B. Mikołajczyk, A. Kurczewska (red.), *Mikrokredyty w Europie sposobem na pobudzenie przedsiębiorczości i walkę z wykluczeniem społecznym*, Difin, Warszawa 2011, s. 33.

warstwę teoretyczną i empiryczną monografii, które mają ułatwić jego realizację w toku prowadzonych badań. Autorka, w oparciu o dorobek naukowy krajowy i zagraniczny oraz w oparciu o pozyskane informacje finansowe i ekonomiczne, zamierza zaprezentować charakter, miejsce i rolę instytucji mikrofinansowych w europejskiej gospodarce. Efektem pracy, ale o charakterze empirycznym, będą natomiast modele funkcjonowania instytucji mikrofinansowych w wybranych krajach europejskich.

Realizacji celu głównego podporządkowano następujące cele szczegółowe: (1) przegląd i ocena badań teoretycznych oraz empirycznych na temat wpływu mikrofinansów i mikrokredytu na ograniczenie wykluczenia finansowego i społecznego; (2) identyfikacja rodzajów instytucji mikrofinansowych oferujących mikrokredyty/mikropożyczki w krajach europejskich; (3) badanie relacji pomiędzy formą oferowania produktów mikrofinansowych a możliwościami dotarcia do ostatecznych kredytobiorców/pożyczkobiorców; (4) identyfikacja i ocena wpływu wsparcia oferowanego przez Unię Europejską na rozwój europejskiego segmentu mikrofinansów; (5) analiza metod oceny efektywności instytucji mikrofinansowych w realizacji przez nie celów społecznych i ekonomicznych.

W pracy postawiono następującą główną hipotezę badawczą: różnorodność instytucji mikrofinansowych w Europie pozytywnie oddziałuje na rozwój segmentu mikrofinansów i sprzyja redukcji wykluczenia społecznego i finansowego, tworzeniu mikro- i małych przedsiębiorstw oraz w konsekwencji wzmocnieniu potencjału gospodarczego danego kraju i Europy jako całości.

Hipotezę główną uzupełniają następujące hipotezy szczegółowe: (1) instytucje mikrofinansowe w krajach europejskich są ważnym elementem systemu finansowego i prowadzą swoją działalność w sposób komplementarny, a nie konkurencyjny w stosunku do banków, podejmując z nimi współpracę na różnych zasadach; (2) tworzenie ram regulacyjnych na poziomie wspólnotowym, regionalnym i lokalnym porządkuje mechanizmy oferowania produktów finansowych oraz pozytywnie oddziałuje na zwiększenie skali i zakresu działalności prowadzonej przez instytucje mikrofinansowe; (3) działalność instytucji mikrofinansowych obejmuje dostarczanie produktów finansowych i niefinansowych, co dalej przekłada się na pozytywne efekty wsparcia ostatecznych kredytobiorców/pożyczkobiorców.

Realizację celów oraz weryfikację hipotez i wnioski w ramach podjętego tematu badawczego przeprowadzono z wykorzystaniem następujących metod i technik badawczych. Analiza opisowa pozwoliła na określenie przedmiotu badań oraz identyfikację w jego zakresie kluczowych zależności. Metoda krytycznej analizy i oceny piśmiennictwa ułatwiła systematyzację dorobku naukowego oraz stanu wiedzy na temat związków między funkcjonowaniem instytucji mikrofinansowych a zmniejszaniem poziomu wykluczenia finansowego i społecznego. Wskazała również celowość i oryginalność podjętego problemu, a także użyteczność badań w stosunku do już istniejącej wiedzy.

Analiza piśmiennictwa wymagała pogłębionych studiów literaturowych. Objęły one interdyscyplinarny dorobek naukowy, dotyczący ubóstwa, wykluczenia społecznego i finansowego oraz ekonomii społecznej. Wykorzystano także opracowania statystyczne, akty normatywne, raporty z badań naukowych oraz dane źródłowe różnych organizacji międzynarodowych.

Zasadniczym elementem badań było dokonanie przeglądu rodzajów instytucji mikrofinansowych w Europie, genezy ich powstania oraz zasad ich funkcjonowania w danych warunkach społeczno-gospodarczych. Zakres czasowy przeprowadzonych badań wtórnych, dotyczących analizy najbardziej aktualnych danych statystycznych, obejmował lata 2014–2015. Badania pierwotne okazały się trudne do przeprowadzenia. Analiza empiryczna została przeprowadzona z wykorzystaniem źródeł wtórnych, głównie na podstawie danych pochodzących z następujących baz danych: Eurostatu, Statisty oraz sieci mikrofinansowych EMN i MFC.

Układ monografii, obejmującej wątki teoretyczne i empiryczne, podporządkowany jest celowi głównemu i celom szczegółowym oraz weryfikacji postawionej hipotezy głównej i hipotez szczegółowych. Opracowanie składa się z pięciu rozdziałów. W rozdziale pierwszym zaprezentowano zagadnienia teoretyczne związane z problematyką ubóstwa, wykluczenia społecznego i finansowego, ekonomii społecznej oraz społecznej wartości dodanej, stanowiące tło dla rozważań dotyczących zjawiska mikrofinansów.

W rozdziale drugim dokonano usystematyzowania zjawiska mikrofinansów w kontekście ich społecznego i finansowego wymiaru. Określono miejsce mikrofinansów w systemie finansowym, zaprezentowano genezę i ewolucję koncepcji mikrofinansów na świecie oraz ich istotę i znaczenie. Podjęto także rozważania związane z instytucjonalnym wymiarem mikrofinansów, tj. omówiono klasyfikację instytucji mikrofinansowych, w tym szczególnie w krajach europejskich.

W rozdziale trzecim skoncentrowano się na europejskim kontekście mikrofinansów. Zaprezentowano ich genezę i specyfikę, wskazano na zdolność banków do obsługi małych i średnich przedsiębiorstw – także w kontekście mikrokredytu i towarzyszących mu regulacji. Zaprezentowano ponadto elementy polityki Unii Europejskiej wobec mikrofinansów i mikrokredytów/mikropożyczek, kluczowe podmioty, rozwiązania systemowe i instrumenty służące ich wdrożeniu oraz przedstawiono ocenę efektów podejmowanych działań.

W rozdziale czwartym dokonano analizy i oceny warunków tworzenia i funkcjonowania instytucji mikrofinansowych w wybranych krajach europejskich. Przeprowadzona analiza pozwoliła zaprezentować specyfikę instytucji mikrofinansowych, ich potencjał w realizacji misji mikrofinansów oraz istniejące szanse, bariery i wyzwania stojące przed tym segmentem rynku finansowego. Analizy dokonano w podziale na instytucje mikrofinansowe w krajach członkowskich UE, w Polsce oraz w krajach nienależących do UE. W ostatniej części rozdziału dokonano syntezy charakteru relacji jakie łączą instytucje mikrofinansowe z bankami w Europie.

W rozdziale piątym przedstawiono problematykę związaną z ekonomicznymi i społecznymi efektami mikrofinansów. W pierwszej kolejności odniesiono się do istoty i metod pomiaru efektywności ekonomicznej oraz zagadnień dotyczących wyniku społecznego i finansowego instytucji mikrofinansowych. Następnie zaprezentowano wskaźnikowe podejście do oceny działalności instytucji mikrofinansowych oraz kwestie nadzoru i kontroli. Rozdział kończy prezentacja i analiza wyników badania przeprowadzonego na grupie europejskich instytucji mikrofinansowych, obejmującego: strukturę sektora, zakres oferowanych usług, sposób realizacji celów społecznych i finansowych oraz wyniki finansowe.

Przyjęta procedura i wykorzystanie materiału źródłowego pozwoliły na rozwiązanie postawionych problemów badawczych. W zakończeniu dokonano oceny wyników przeprowadzonych badań w kontekście przyjętych hipotez pracy i wskazano kierunki dalszych prac badawczych. To co autorka traktuje jako wkład w rozwój nauk ekonomicznych w dyscyplinie finanse, to wskazanie możliwości współistnienia instytucji mikrofinansowych i innych podmiotów systemu finansowego, w tym szczególnie banków, oraz udowodnienie, że może się ono odbywać na zasadzie komplementarności, a nie konkurencji.

Mikrofinanse przyczyniają się do rozwoju ekonomicznego, poprzez umożliwienie wykorzystania umiejętności, wiedzy i chęci osób, które chcą podjąć działalność gospodarczą, dlatego ich idei nie można rozpatrywać wyłącznie przez pryzmat produktu, rynku czy zysku. Mikrofinanse mają wpływ na dokonywanie się przemian społecznych, które pozytywnie oddziałują na ogólną sytuację ekonomiczną. Rozwój mikrofinansów i instytucji mikrofinansowych jest dziś nieodłącznym elementem nie tylko polityki społeczno-ekonomicznej, lecz wpisuje się także w zagadnienia rozwoju zrównoważonego.

Rozdział I

Ubóstwo i wykluczenie a ekonomia społeczna

1.1. Ubóstwo a wykluczenie społeczne i finansowe – istota zjawiska

Ubóstwo to zjawisko, które można zaobserwować w każdej społeczności, bez względu na poziom jej rozwoju. Jak zauważa Jacek Adamek,

historia gospodarcza świata, poszczególnych państw, kultur czy grup społecznych dowodzi nieprzemijającego podziału na biednych i bogatych. Podział ten, jak i jego trwałość, są argumentami potwierdzającymi tezę, że ubóstwo wraz z jego przyczynami i skutkami było, jest i będzie problemem, z którym w swej historii zmagają się ludzie¹.

Skala światowego ubóstwa, choć w różnym stopniu dotyka jego poszczególnych części, ciągle jest wysoka, o czym świadczy fakt, że 10,7% osób na świecie żyje za mniej niż 1,90 dolara dziennie (dane za 2013 r.)². Adamek stwierdza również, że ubóstwo to cecha charakterystyczna współczesnego świata i jedno z najważniejszych wyzwań rozwojowych ludzkości. Bez względu na sposób określenia jego poziomu występuje na każdym kontynencie i w każdym państwie. Walka z ubóstwem obejmuje jego przyczyny i skutki, dotyczące sfery społecznej, ekonomicznej, politycznej, psychologicznej czy kulturowej. Odnosi się to zarówno do pojedynczego człowieka, pozostającego w stanie biedy, społeczności ubogich, jak i grup społecznych, w których część ich członków jest nim dotknięta³.

---

1 J. Adamek, *Ubóstwo w perspektywie islamu – wybrane zagadnienia*, [w:] *Finanse na rzecz zrównoważonego rozwoju. Gospodarka – Etyka – Środowisko*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Nr 437, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2016, s. 12.

2 *Poverty and Shared Prosperity 2016*, <http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview> (dostęp: 30.11.2017).

3 J. Adamek, *Idea i praktyka mikrofinansów – uwagi krytyczne*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2013, R. LXXV, z. 2, s. 153.

Osoby lub grupy osób doświadczające ubóstwa:

- nie osiągają odpowiednich dochodów lub nie mają szans na ich zwiększenie;
- podlegają społecznej marginalizacji, ograniczaniu udziału w procesach decyzyjnych, definiujących np. zdolność ich dostępu do podstawowych usług i świadczeń społecznych oraz realizacji różnych potrzeb,

a walka z ubóstwem:

- winna być obszarem równoległej aktywności osób dotkniętych tym stanem oraz społeczności, organizacji i regulacji tworzących środowisko ich funkcjonowania;
- prowadzona na różnych poziomach (mikro-, mezo- i makroekonomicznym, społecznym i politycznym) może przybierać różną postać⁴.

Wśród najbardziej typowych spojrzeń na istotę ubóstwa wskazuje się wyodrębnienie czterech podejść interpretacyjnych. Zostały one zaprezentowane w tabeli 1.

Tabela 1. Interpretacja istoty ubóstwa

Podejście	Charakterystyka
monetarne (<i>monetary approach</i>)	zabezpieczenie realizacji potrzeb podstawowych (żywność, mieszkanie, odzież), zapewniających człowiekowi zdolność przeżycia; ubóstwo w tym znaczeniu to brak środków finansowych przeznaczonych na realizację potrzeb warunkujących fizyczną egzystencję
zdolność realizacji określonych funkcji życiowych (<i>capability approach</i>)	stan niemożności/niezdolności lub ograniczenia realizacji określonych funkcji, będących konsekwencją uwarunkowań o charakterze osobistym i społecznym (zapewnienie zdrowia, bezpieczeństwa publicznego, dostępu do zdrowej żywności, informacji, kształcenia się, reprodukcji i uczestniczenia w życiu politycznym)
koncepcja wykluczenia społecznego (<i>social exclusion concept</i>)	procesy marginalizacji i deprywacji człowieka (wyłączenie osób z wszystkich normalnych wzorów życia, obyczajów i działań); uniemożliwienie lub utrudnienie jednostce lub grupie pełnienia ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób)
partycypacyjne (<i>participatory approach</i>)	uwzględnienie w procesie interpretacji istoty ubóstwa i oceny jego skali opinii analizowanych osób/grup doświadczających konsekwencji tego stanu; uwzględnienie zindywidualizowanych opinii badanych osób, wyrażanych na temat tego, co znaczy być ubogim i co o tym decyduje

Źródło: opracowanie własne na podstawie: J. Adamek, *Ubóstwo w perspektywie islamu – wybrane zagadnienia*, [w:] *Finanse na rzecz zrównoważonego rozwoju. Gospodarka – Etyka – Środowisko*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu Nr 437, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2016, s. 13–15.

4 J. Adamek, *Ubóstwo w perspektywie islamu...*, s. 13.

Analiza zjawiska ubóstwa musi uwzględniać jego wielowymiarowość. Będzie miało to wpływ na rozpoznanie przyczyn i skutków biedy oraz zbudowanie podstaw dla polityk i instrumentów ograniczania tego zjawiska.

Istnieją różne definicje ubóstwa, np. na poziomie zagregowanym określa się je jako ubóstwo relatywne lub ubóstwo absolutne (krańcowe). Podczas Światowego Szczytu na rzecz Rozwoju Społecznego, który odbył się w 1995 r. w Kopenhadze⁵, absolutne/krańcowe ubóstwo określono w relacji z dostępem do różnych usług, jako: „[...] warunki charakteryzujące się brakiem dostępu do zasadniczych ludzkich potrzeb, takich jak żywność, woda pitna, higiena, zdrowie, schronienie, edukacja i informacja”⁶.

Na poziomie Unii Europejskiej, w aspekcie procesów włączenia społecznego, używana jest względna definicja ubóstwa. Została ona po raz pierwszy zaakceptowana przez Radę Europy w 1975 r. Według niej,

[...] ludzie żyją w ubóstwie, jeżeli ich dochody i zasoby są nieadekwatne do standardów przyjętych w społeczeństwie, w którym żyją. Z powodu swojego ubóstwa osoby te mogą doświadczać niedogodności wywołanych bezrobociem, niskimi dochodami, nieodpowiednią ochroną zdrowia i barierami w dostępie do nauki, kultury, sportu i rozrywki. Osoby te często nie podejmują aktywności ekonomicznej, socjalnej i kulturalnej, stanowiącej normę dla innych ludzi, a w konsekwencji ich dostęp do zasadniczych praw może być ograniczany⁷.

Problematyka ubóstwa posiada bezpośrednie przełożenie na zjawisko wykluczenia społecznego i finansowego. Można nawet stwierdzić, że stanowi ich przyczynę.

Wykluczenie społeczne to sytuacja, w której jednostka nie uczestniczy w życiu społecznym na takim poziomie jak większość społeczeństwa. Wykluczenie społeczne to obecnie wielowymiarowa koncepcja, którą na poziomie UE definiuje się jako

proces, w którym poszczególne jednostki odsuwane są na margines społeczeństwa, a ich pełne uczestnictwo w życiu społecznym nie jest możliwe z uwagi na ich ubóstwo, brak odpowiednich kompetencji i umiejętności, możliwości uczenia się, albo w rezultacie dyskryminacji. To dystansuje te osoby od pracy, dochodów, możliwości kształcenia się oraz aktywności społecznej⁸.

Wykluczenie społeczne występuje nie tylko w krajach ubogich – widoczne jest również w Europie, tak Wschodniej, jak i Zachodniej. Wśród jego przyczyn wymienia się m.in.: bezrobocie, niskie dochody, niski stopień edukacji, niskie kwalifikacje zawodowe⁹.

5 World Summit for Social Development, Kopenhaga, 6–12.03.1995.

6 *Combating Poverty and Social Exclusion 2010 edition. A Statistical Portrait of the European Union 2010*, Eurostat Statistical Books, European Union 2010, s. 6.

7 Szerzej: http://ec.europa.eu/employment_social/spsi/docs/social_inclusion/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf (dostęp: 20.02.2013).

8 Ibidem.

9 Szerzej: B. Mikołajczyk, A. Kurczewska (red.), *Mikrokredyty w Europie sposobem na...*, s. 54.

Pojęcie wykluczenia społecznego praktycznie nie było stosowane do lat 70. XX w.¹⁰, zaś obecnie często używane jest zamiennie z pojęciem marginalizacji. Według wielu badaczy wykluczenie społeczne nie tylko określa deprecjację społeczną, ale także nawiązuje do idei solidarności społecznej. Ponadto zauważa się, że integracja i spójność społeczna, które są zjawiskiem pozytywnym, mają opozycję w postaci marginalizacji czy właśnie wykluczenia. Wiele programów na poziomie UE zawiera procedury zwalczania wykluczenia społecznego oraz inicjatywy i działania na rzecz integracji i solidarności społecznej¹¹. Wykluczenie społeczne jest zjawiskiem wielowymiarowym i dynamicznym. Obejmuje takie aspekty życia, w których pojedyncze jednostki nie mają możliwości uczestnictwa. Pojęcie to nie ma jednej ujednocionej definicji, ponieważ trudno określić idealny stan wyłączenia, będący punktem odniesienia. Wykluczenie występuje w kontekście zjawiska marginalizacji w odniesieniu do zatrudnienia, dochodów, pozycji społecznej, jakości życia i podejmowania decyzji. W rzeczywistości problemy wynikające z wykluczenia są ze sobą powiązane i trudno jest czasami oddzielić skutek od przyczyny.

W definiowaniu wykluczenia społecznego przyjmuje się dwa podejścia:

- nieuczestniczenie jednostki, rodziny czy też grupy osób w życiu społecznym, co wynika z ograniczenia praw człowieka, charakteru systemu politycznego czy słabości społeczeństwa;
- ubóstwo i towarzyszące mu zjawiska¹².

Wykluczenie społeczne jest w opozycji do społecznego uczestnictwa w szerszych zbiorowościach takich jak: rodzina i społeczeństwo. Określa ono izolację nie tylko dobrowolną, ale także wymuszoną uwarunkowaniami zewnętrznymi, do których zaliczyć można między innymi: bezrobocie, biedę, religię, kalectwo. Odrzucenie danych jednostek od grup, zbiorowości i instytucji we współczesnym świecie utrwala i cementuje podział ludzi na swoich i obcych. W ten sposób na margines odsuwane mogą być duże grupy ludzi. Wykluczenie społeczne odnosi się do życia poza nawiasem praw i przywilejów społeczeństwa, jest strukturalną, stratyfikacyjną cechą określonej zbiorowości oraz nie tylko charakteryzuje statyczny stan rzeczy, ale jest kwintesencją określonego procesu, ukształtowanego przez miejsce w strukturze społecznej, przez przyszłe doświadczenia życiowe i oczekiwania¹³.

Wykluczenie społeczne to nieuczestniczenie jednostek i grup społecznych w tych sferach życia, w których oczekuje się i uzasadnione jest, aby te jednostki i grupy

10 P. Broda-Wysocki, *Wykluczenie i inkluzja społeczna. Paradygmaty i próby definicji*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2012, s. 25.

11 J. Hiffmann (red.), *Programy edukacyjne w zwalczaniu wykluczenia społecznego – doświadczenia i perspektywy*, Wyższa Szkoła Zawodowa „Kadry dla Europy”, Poznań 2007, s. 24.

12 S. Golinowska, A. Tarkowska, I. Topińska (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania, metody, wyniki*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005, s. 32.

13 M. Jarosz, *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2008, s. 10.

uczestniczyły. Marginalizacja, która nie jest dobrowolna, wynikająca z obiektywnej niezdolności oraz braku możliwości, jest wykluczeniem społecznym i ma charakter problemu społecznego, który powinien być rozwiązywany dla lepszego funkcjonowania społeczeństwa¹⁴. Ryzyko wystąpienia wykluczenia społecznego dotyczy szczególnie osób dotkniętych różnymi upośledzeniami społecznymi. Głównym czynnikiem, który sprzyja potęgowaniu tego zjawiska jest bezrobocie. Z drugiej strony praca i stabilność zatrudnienia zapewniają dochód zaspokajający podstawowe potrzeby, integrują ze społeczeństwem oraz kształtują tożsamość społeczną.

Można wyodrębnić następujące typy wykluczenia społecznego¹⁵:

- strukturalne – związane z miejscem zamieszkania, niskim poziomem wykształcenia własnym i rodziny, a także wysokością dochodów poniżej granicy ubóstwa;
- fizyczne – oznaczające podeszły wiek i inwalidztwo, status bezrobotnego lub też wysokie prawdopodobieństwo bycia bezrobotnym;
- normatywne – wynikające z nadużywania alkoholu, przyjmowania narkotyków, problemów z prawem, samotnością, dyskryminacją związaną z narodowością, wyglądem, przekonaniem.

Wykluczenie społeczne może mieć charakter zawiniony i niezawiniony, dobrowolny i niedobrowolny. Przykładem przyczyn dobrowolnych i zawinionych może być bezdomność z wyboru. Wspólnym mianownikiem koncepcji, która wyjaśnia zjawiska deprywacji społecznej i wykluczenia, jest identyfikowanie zasadniczych nieadekwatności czy też niekompetencji, które odpowiadają za sytuację życiową ludności dotkniętej tymi procesami. Wspomniane nieadekwatności to:

- biologiczna – konsekwencja ograniczonego stopnia własnych zdolności, sprawności i stanu zdrowia;
- rynkowa – efekt konkurencji na rynku pracy oraz popytu i podaży na dane kategorie zawodu czy wykształcenia;
- kulturowa – związana z innymi wzorami, wartościami i przekonaniem;
- psychologiczna – manifestowana doświadczeniami różnych problemów społecznych¹⁶.

Z wykluczeniem społecznym wiąże się wykluczenie finansowe. Określenie to zostało użyte po raz pierwszy w 1993 r. przez geografów, badali ograniczenia

14 K. Białobrzeska, S. Kawula (red.), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna wokół problemów diagnostycznych i reintegracji psychospołecznej*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2006, s. 21.

15 J. Czaplinski, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Vizja Press&IT, Warszawa 2007, s. 316; A. Alińska, *Instytucje mikrofinansowe w lokalnym rozwoju społeczno-gospodarczym*, Monografie i Opracowania 558, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2008, s. 144.

16 K. Białobrzeska, S. Kawula (red.), *Wykluczenie i marginalizacja społeczna...*, s. 21.

fizycznego dostępu do usług bankowych, w następstwie zamykania filii banku¹⁷. W latach 90. XX w. badacze zajmujący się tym wykluczeniem koncentrowali się na trudnościach dotyczących określonych kręgów społecznych, w uzyskaniu dostępu do nowoczesnych instrumentów finansowych, usług bankowych, kredytu konsumenckiego czy ubezpieczeń. Termin „wykluczenie finansowe” po raz pierwszy użyty został w szerokim znaczeniu w 1999 r., dla określenia zjawiska utrudnionego dostępu osób do podstawowych usług finansowych¹⁸. Od tego czasu definicja wykluczenia finansowego wzbogacana była wielokrotnie, zarówno na poziomie akademickim¹⁹, jak i politycznym czy instytucjonalnym²⁰.

W literaturze podmiotu można znaleźć szerokie i wąskie podejście do określenia wykluczenia finansowego. Podejście szerokie kładzie nacisk na potrzeby finansowe, patrząc przez pryzmat trudności i problemów, jakich doświadczają ludzie o niskich dochodach, będący w niekorzystnej sytuacji społecznej (w odniesieniu do korzystania z usług o charakterze finansowym, które są im niezbędne). W podejściu węższym nacisk kładziony jest na usługi specyficzne i brak dostępu do nich. Usługi takie nie mają wpływu na budżet danego gospodarstwa domowego, ale są ważnym elementem życia jednostki, jej przetrwania, bezpieczeństwa i uczestnictwa w życiu społecznym i ekonomicznym²¹. Zjawisko wykluczenia finansowego można klasyfikować ze względu na:

-
- 17 A. Leyshon, N. Thrift, *The Restructuring of the UK Financial Services in the 1990s.*, „Journal of Rural Studies”, 1993, 9, s. 223–241; [http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167\(93\)90068-U](http://dx.doi.org/10.1016/0743-0167(93)90068-U).
- 18 E. Kempson, C. Whyley, *Kept Out or Opted out? Understanding and Combating Financial Exclusion*, The Policy Press, Bristol 1999, s. 4.
- 19 L. Anderloni, *Il Social Banking in Italia. Un Fenomeno da esplorare*, Milan: Guiffre, 2003; L. Anderloni, E.M. Carluccio, *Access to Bank Accounts and Payment Services*, [w:] L. Anderloni, M.D. Braga, E.M. Carluccio (red.), *New Frontiers in Banking Services: Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*, Springer-Verlag, Berlin 2007; G. Gloukoviezoff, *From Financial Exclusion to Overindebtedness: The Paradox of Difficulties for People on Low Income?* [w:] L. Anderloni, M.D. Braga, E.M. Carluccio (red.), *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*, Springer-Verlag, Berlin 2007; E. Kempson, C. Whyley, J. Caskey, S. Collard, *In or Out? Financial Exclusion: A Literature and Research Review*, Financial Services Authority, Bristol 2000; P.S. Sinclair, *Financial Exclusion: An Introductory Survey*, Centre for Research in Socially Inclusive Services (CRISIS), Heriot-Watt University, Edinburgh 2001.
- 20 Treasury Committee, *Financial Inclusion: Credit, Savings, Advice & Insurance*, London: House of Commons Treasury Committee: 12th Report of the Session 2005/06, Vol 1: HC 848-1, 2006a; Treasury Committee, *Banking the Unbanked – Banking Services, the Post Office Card Account and Financial Inclusion*, London: House of Commons Treasury Committee: 13th Report of the Session 2005/06: HC 1717, 2006b; HM Treasury, *Promoting Financial Inclusion*, London: HM Treasury 2004; *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities Inclusion, Social Policy Aspects of Migration, Streamlining of Social Policies, European Commission, March 2008, s. 9.
- 21 M. Iwanicz-Drozdowska (red.), *Edukacja i świadomość finansowa. Doświadczenia i perspektywy*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011, s. 23–24.